

SOLIQ QARZINI UNDIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Hakimov Ulug'bek Furqat o'g'li
TDIU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: Security777@inbox.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarning, shu jumladan jismoniy shaxslarning soliq qarzlari tahlil qilingan. Soliq qarzi bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning fikr va mulohazalari o'rganilgan. Shuningdek, davlatimizda soliq qarzlarni kamaytirish va samarali undirish mexanizmini takomillashtirish borasida taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Soliq to'lovchilar, soliqlar va yig'imlar, soliq qarzi, soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlari.

Abstract: In this article tax debts of legal entities and individual entrepreneurs, including individuals where analyzed. Opinions of foreign and domestic scholars about tax debts were studied. In addition, suggestions and recommendations are given about reducing tax arrears and improving the mechanism of effective collection in our country.

Key words: Tax payers, taxes and fees, tax debt, a business entity with a tax debt.

Kirish

Bugungi kunda mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar tadbirkorlikni jadal qo'llab-quvvatlash bilan birgalikda soliq tizimini ham keng rivojlantirishga qaratilgan.

Soliq tizimi, soliqlar - davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishda eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Shunga ko'ra, mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq barcha sohalar singari soliq sohasida ham ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Ushbu masala yuzasidan olib borilgan ishlar nafaqat soliqlar va yig'imlarni undirish orqali, balki soliq qarzdorligini kamaytirgan holda davlat budjetini to'ldirishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi aynan soliqlar hisobidan shakllanishi bizga ma'lum. Soliqlar belgilangan muddatda va to'liq hajmda tushishi davlat miqyosida amalga oshirilayotgan barcha chora-tadbirlarning ya'ni budjet va maqsadli jamg'armalarning xarajat qismini o'z vaqtida moliyalashtirishga xizmat qiladi.

Shunday bo'lsada, hukumat tomonidan pandemiya davri inobatga olinib soliqlardan tadbirkorlik subyektlariga bir qator imtiyoz va yengilliklar berildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-mayda "Koronavirus pandemiyasi davrida aholi va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5996-sonli farmonlariga asosan kichik tadbirkorlik subyektlari yer va mulk soliqlaridan, shu jumladan mazkur soliq turlari bo'yicha penya va jarimalardan ozod qilindi [1].

Bu borada davlatimiz rahbari Sh.M. Mirziyoyev "Davlat korxonalariga va 500 mingdan ziyod tadbirkorlik subyekti hamda qariyb 8 million fuqaroga jami 66 trillion so'mlik soliq imtiyozlari, kredit muddatlarini uzaytirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy yordamlar berildi.

Bundan tashqari, o'zini o'zi band qilgan aholi uchun soliq imtiyozlari berilishi hamda ko'pgina cheklovlarning bekor qilinishi tufayli 500 ming nafar fuqaro mehnat faoliyatini qonuniy tarzda yo'lga qo'ydi. Shuningdek, kelgusi yilda "Soliqchi – ko'makchi" tamoyili asosida tadbirkorlar uchun ularning biznes hamkorining soliq qarzdorligi haqidagi ma'lumotlarni olish imkoniyati yaratiladi" – deya ta'kidladi [2].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmonining III yo'nalishi "Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari"da soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish yo'lini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va rag'batlantirishning tegishli choralari kengaytirish keltirib o'tilgan [3].

Binobarin, soliq to'lovchilarga nisbatan soliq yukining pasaytirilishi, orqada qolayotgan sohalarga soliq imtiyozlari berilishi o'z - o'zidan ularning soliq qarzlari kamayishiga ham olib keladi.

Shu munosabat bilan soliqlar va yig'implarni belgilangan muddatda hamda to'liq kelib tushishini ta'minlash vazifasi muhim ahamiyatga egadir. Soliqlarni muddatida to'lanishini ta'minlash esa soliq qarzini imkon qadar paydo bo'lishini oldini olish va paydo bo'lgandan so'ng uni samarali undirish bilan amalga oshiriladi.

Demak, soliq to'lovchilarning soliq qarzlari qisqartirish va yangi qarzlarni paydo bo'lishini oldini olish hamda soliqlar va yig'implarni belgilangan muddatda budjetga kelib tushishini nazorat qilish soliq organlarining e'tibor beriladigan eng muhim masalalardan biri hisoblanadi hamda bu borasida alohida ilmiy ish olib borilishini taqazo etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Mamlakatda moliya va soliq tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari, shu jumladan, soliqlar va yig'implarni undirishning ayrim masalalari qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan.

Mazkur masala bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan xorijlik olim Margherita Ebraico (2015) mamlakatda soliqlar va yig'implarni undirilishini rivojlantirish va rag'batlantirish bilan bir qatorda soliq qarzi mavjud bo'lgan soliq to'lovchilarga qat'iy choralar qo'llanilishini, soliqlar va yig'implar undirilishi bo'yicha soliq qarzlarning kamayishi va kelgusida ularning vujudga kelishini oldini olishda ijobiy samara berishini ta'kidlab o'tadi [4].

Xorijlik olim Michael Brostek (2009) esa o'z tadqiqotida soliq qarzini undirilishining samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi omillarini ko'rsatib o'tadi, xususan:

- mamlakatda soliq qarzi summalarining paydo bo'lishiga yo'l qo'yishni oldini olishda soliq yukini pasaytirish kelajakda soliq qarzdorliklari kamayishiga olib keladi;
- muddatida to'lanmagan soliqlar va yig'implarni undirish strategiyasi faqat belgilangan davr mobaynida o'z ijobiy natijasini beradi [5].

Bu borada rus tadqiqotchilari, S.N. Alixin va D.A. Levachevalar (2018) o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida soliq qarzini undirish mexanizmining nazariy asoslarini keltirib o'tishgan. Unga ko'ra, ular soliq qarzini undirish soliq bazasini kengaytirish bilan birgalikda uni soliq to'lovchidan undirish murakkabligini ta'kidlab, bu jarayonga alohida yondashuvni inobatga olgan holda soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy holatidan kelib chiqib undirish mexanizmini ishlab chiqish kerakligini ta'kidlashgan [6].

Bundan tashqari, I.G. Vinoxodova ham o'zining ilmiy ishida soliq qarzlarini undirishda soliq qarzi mavjud xo'jalik yurituvchi subyektlardan mol-mulkini xatlash jarayonini ko'paytirish samarali natija berishini aytib o'tadi [7].

Mahalliy olimlarimizdan Sh. Toshmatov (2008) soliq qarzini yuzaga kelish sabablari va uni bartaraf etish yuzasidan, "Soliq yukini yuqoriligi korxonalar uchun qator salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Bunday oqibatlarga soliq qarzlarining oshishi, xufyona iqtisodiyot qamrovlarining kengayishi, kreditorlik qarzдорliklarining oshishi kabilarni keltirish mumkin. Soliqqa tortish tizimi soliq to'lashdan qonuniy va noqonuniy qochish imkoniyatlarini minimallashtirishi lozim" - deb ta'kidlagan [8].

Shuningdek, I. Niyazmetovning (2008) ta'kidlashicha soliq qarzi yuzaga kelishini "QQS va mulkiy soliqlar yukining asosan sanoat korxonalari zimmasiga yuklatilganligi soliq yukining notekis joylashuviga, sanoat korxonalari soliq yukining nisbatan og'ir bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa korxonalarda soliq qarzi muammosini tugatishga yo'l bermaydi. Soliq qarzlarining katta qismi umumbelgilangan soliqlar kesimiga to'g'ri keladi. Bu esa, soliq yukining umumbelgilangan tartibda soliq to'lovchi korxonalar moliyaviy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan darajada og'irligidan dalolat beradi [9].

A. Jo'rayevning (2006) "Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning dolzarb muammolari" mavzusidagi doktorlik tadqiqot ishi davlat budjeti daromadlarini shakllantirish borasidagi muammolarni tahlil qilishga bag'ishlagan. Aynan ushbu tadqiqotda mamlakatimizda ilk bor davlat budjeti solikli daromadlari ijrosida to'lov intizomi, soliqlarni undirishda budjetga qarz (boqimanda) vujudga kelish holatlari tadqiq qilingan [10].

Tadqiqot metodologiyasi

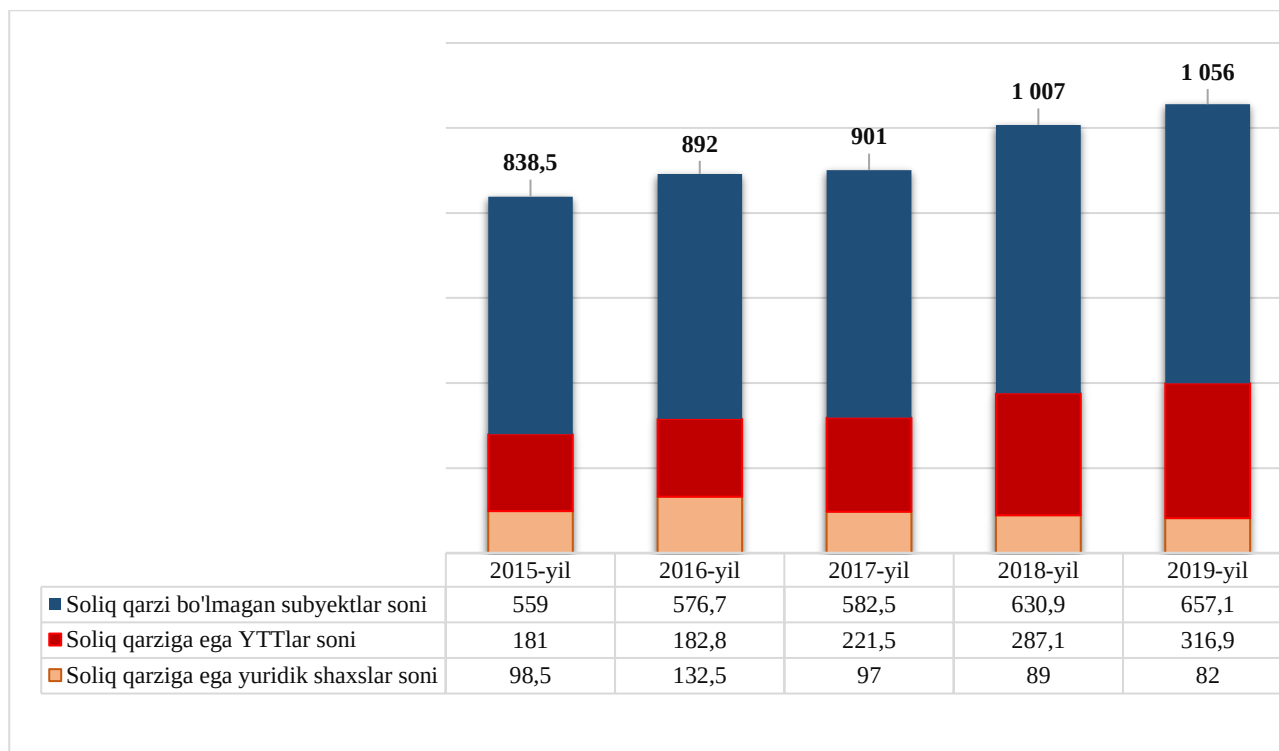
Tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy mushohada, statistik kuzatish, statistik grafiklardan, qiyosiy tahlil, ma'lumotlarni guruhlash, abstrakt - mantiqiy fikrlash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Ushbu tadqiqot usullari davlat budjeti daromadlarini oshirishda soliq qarzlarini undirish mexanizmini ijobiy yanada rivojlantirish bo'yicha xulosa va takliflarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Davlatimiz tomonidan mustaqillik yillaridan boshlab tadbirkorlik sohasini rivojlantirish maqsadida soliqlardan imtiyoz va preferensiyalar berib kelinmoqda. Buning natijasida, bugungi kunga kelib tadbirkorlik sohasi jadal rivojlandi.

Shu bilan birgalikda amaliyotda shunday holatlar ham mavjudki, soliq to'lovchilar obyektiv yoki subyektiv sabablarga ko'ra, belgilangan muddatlarda to'lanishi lozim bo'lgan soliqlar va yig'imlar summasini to'lab bera olmaydi. Ushbu to'lanmagan summa soliq qonunchiligiga binoan, soliq qarzi hisoblanib, soliq organlari tomonidan majburiy undirishga qaratiladi. 2015-2019-yillar mobaynida respublikada faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar soni hamda ular ichida soliq qarziga ega bo'lgan soliq to'lovchilarning ulushini quyidagi 1-rasm orqali ko'rishimiz mumkin.

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, yuridik shaxslar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar soni yil sayin o'sish tendensiyasiga ega bo'lib turibdi. Respublika bo'yicha 2015-yilda subyektlar soni 838,5 mingtani, 2016-yilda 892 mingtani, 2017-yilda 901 mingtani, 2018-yilda 1 007 mingtani va 2019-yilda 1 056 mingtani tashkil etgan. Bu 2019-yilda 2015-yilga nisbatan 217,5 mingtaga yoki 20,6 foizga ko'payganligini anglatadi.

1-rasm. Respublika bo'yicha soliq qarzigaga ega bo'lgan yuridik shaxslar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar soni tahlili (*ming dona*) [11]

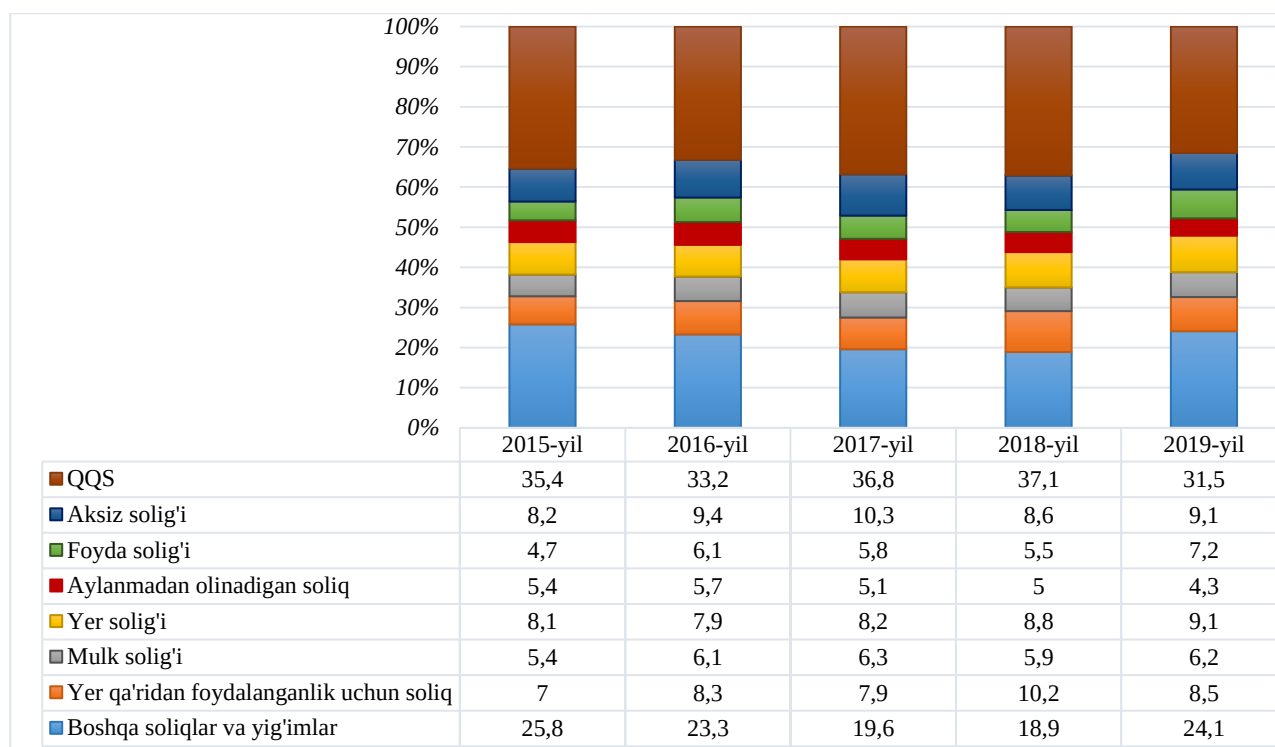
Shuningdek, bugungi kunda bunday o'sish sur'atlari yaxshi natijadir, chunki buning natijasida ko'plab yangi ish o'rinlari yaratilib, aholining ishsiz qatlami yangi ish o'rinlariga ega bo'ladi.

Ammo tashkil etilgan korxonalarning hammasi ham “samarali ishlayapti” deb ayta olmaymiz. Budget oldidagi majburiyatini bajara olmayotgan soliq to'lovchilar ham bor. 1-rasm ma'lumotlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlari soni yildan yilga ko'payib kelmoqda. 2015-yilda soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlari soni jami subyektlar sonining 33,3 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilga kelib soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlari soni 37,7 foizgacha ko'paygan.

Shuningdek, respublikada soliq qarzi mavjud bo'lgan tadbirkorlik subyektlarining jami soliq qarzlari soliq va yig'imlar kesimidagi tahlilini quyidagi 2-rasm orqali ko'rishimiz mumkin.

2-rasm ma'lumotlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ushbu rasmda asosiy soliq turlari tahlil qilingan. Xususan, 2015-yilda QQSdan qarz summasi jami soliq qarzining 35,4 foizini tashkil qilgan bo'lsa, 2019-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 31,5 foizgacha tushgan. 2019-yildagi pasayish omillaridan biri bu PF-5837-sonli farmonga asosan, QQSning stavkasi 20 foizdan 15 foizga tushirilganligi bo'lib hisoblanadi [13]. Shunday bo'lsada, QQS solig'i jami soliq qarzidagi ulushi yuqori va bu salbiy holatdir.

Foyda solig'i bo'yicha soliq qarzi 2015-yil jami soliq qarzining 4,7 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 7,2 foizgacha oshgan. Buning sabablaridan biri bu yuridik shaxslarning foyda solig'i stavkasi 12 foizdan 15 foizga ko'tarilganligi bo'lsa, yana bir sababi yakka tartibdagi tadbirkorlarda belgilangan 1 mlrd. so'm chegaraviy miqdordan oshib ketgan hollarda foyda va QQS solig'i to'lashga o'tganligini ko'rsatsak bo'ladi. Soliq to'lovchilar, shu jumladan soliq stavkalarining oshishi bevosita soliq qarzlari ko'payishiga ta'sir qiladi va aksincha.

2-rasm. Respublika bo'yicha jami soliq qarzlarning soliqlar va yig'img'lar kesimidagi ulushi tahlili (foizda) [12]

Bundan tashqari, 2015-2019-yillar mobaynida aksiz solig'i bo'yicha soliq qarzlari jami soliq qarzlarning o'rtacha 9,1 foizini tashkil qilgan. Shuningdek, aylanmadan olinadigan soliq [14] (*2020-yilga qadar yagona soliq to'lovi deb yuritilgan*) pasayish tendensiyasiga ega. 2015-yil 5,4 foizni tashkil etgan bo'lsa 2019-yilga kelib 4,3 foizgacha tushgan. Buning sababini yuqorida aytib o'tganimizdek yakka tartibdagi tadbirkorlarning foyda solig'i va QQSga to'lashga o'tishi deb ko'rsatishimiz mumkin.

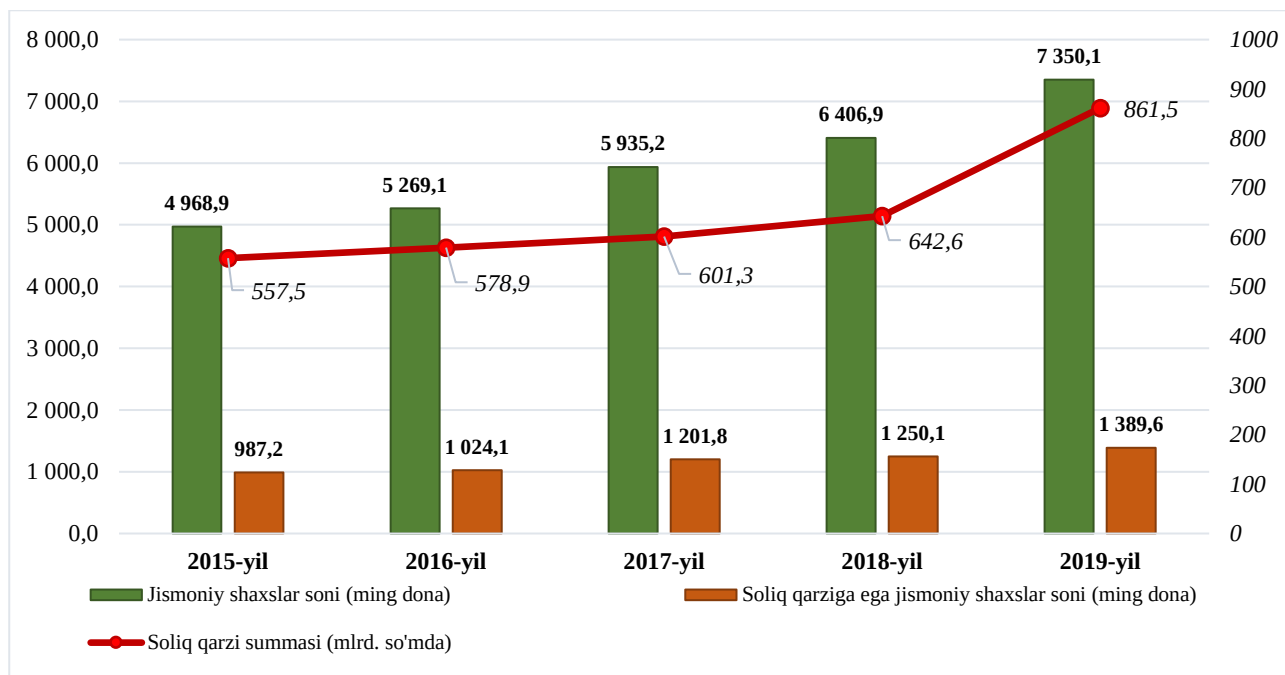
Shuningdek, yer solig'i bo'yicha qarz summasi jami soliq qarzlarning o'rtacha 8,4 foizini, mulk solig'i o'rtacha 5,9 foizini va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq esa o'rtacha 8,4 foiziga to'g'ri keladi.

Respublika bo'yicha 2015-2019-yillar davrida mol-mulk va yer soliqlaridan soliq qarzi mavjud bo'lgan jismoniy shaxslar (yakka tartibdagi tadbirkorlardan tashqari) to'g'risida ma'lumotni quyidagi 3-rasmdan ko'rishimiz mumkin.

3-rasm ma'lumotlaridan shuni ko'rishimiz mumkinki, soliq to'lovchi jismoniy shaxslarning (yakka tartibdagi tadbirkorlardan tashqari) soni o'sish tendensiyasiga ega. 2015-yil jami mol-mulk va yer solig'i to'lovchilari bo'lgan jismoniy shaxslar soni 4 968,9 mingtani tashkil etgan bo'lsa, 2016-yil 5 269,1 ming, 2017-yil 5 935,2 ming, 2018-yil 6 406,9 ming va 2019-yil esa 7 350,1 mingtaga yetgan. 2019-yilda 2015-yilga qaraganda 2 381,2 mingtaga yoki 67,6 foizga oshgan. O'zbekiston Respublikasida aholi soni yildan yilga oshayotganligi o'z-o'zidan mol-mulk va yer solig'i to'lovchilari bo'lgan jismoniy shaxslar sonining oshishiga olib kelishi tabiiy holdir.

Shuningdek, mol-mulk va yer soliqlaridan soliq qarzi mavjud bo'lgan jismoniy shaxslarning (yakka tartibdagi tadbirkorlardan tashqari) soni 2015-yilda 987,2 mingtani, 2016-yilda 1 024,1 mingtani, 2017-yilda 1 201,8 mingtani, 2018-yilda 1 250,1 mingtani va

2019-yil 1 389,6 mingtani tashkil etgan. Bu 2019-yilda 2015-yilga nisbatan 402,4 mingtaga yoki 29 foizga ko'payganligini bildiradi.

3-rasm. Respublika bo'yicha mol-mulk va yer soliqlaridan soliq qarzi mavjud bo'lgan jismoniy shaxslar (yakka tartibdagi tadbirkorlardan tashqari) to'g'risida ma'lumot [15]

Bundan tashqari, ularning soliq qarzlari summalari 2015-yilda 557,5 mlrd. so'mni, 2016-yilda 578,9 mlrd. so'mni, 2017-yilda 601,3 mlrd. so'mni, 2018-yilda 642,6 mlrd. so'mni va 2019-yilda ushbu summa 861,5 mlrd. so'mga yetgan. Bu ko'rsatkich 2015-yilga nisbatan 304,0 mlrd. so'mga yoki 35,3 foizga oshganini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, so'nggi yillarda soliq stavkalarining pasaytirilishi, tadbirkorlik subyektlariga o'zlarining faoliyatlarini olib borishda yengillik va keng imkoniyat yaratmoqda. Shunga qaramay soliq qarzi mavjud bo'lgan soliq to'lovchilarimiz talaygina.

Fikrimizcha soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarzdorlikni kamaytirish ularni muddatida va to'liq undirish samaradorligini oshirishda quyidagi takliflar o'z samarasini beradi deb hisoblaymiz:

1. Germaniya davlatida soliq qarzlardan voz kechish holatlari ko'p uchraydi. Bu ayniqsa kichik tadbirkorlik subyektlariga to'g'ri keladi. O'zbekistonda ham ushbu konsepsiyani qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda soliq qarzi kechilayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari kelajakda ishlab ketilishiga ishonch hosil qilinishini e'tiborga olish lozim.

2. Amaliyotda jinoiy ish doirasida o'tkazilgan soliq auditi natijasida qo'shimcha hisoblangan soliqlar, shu jumladan moliyaviy sanksiyalar soliq to'lovchi tomonidan jinoiy ish o'tkazgan vakolatli organning deposit hisobraqamiga to'lanadi, lekin ushbu summa soliq organining bazasida ko'rinmaydi va soliq to'lovchining shaxsiy kartochkasida aks etmaydi. Buning oqibatida soliq to'lovchining hisobraqamiga avtomat inkasso topshiriqnomasi qo'yiladi hamda soliq to'lovchi ikki yoqlama soliq tortilishiga olib keladi. Mazkur masala

yuzasidan Soliq kodeksiga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

3. Xorij tajribasida soliq qarzini majburiy undirish bilan shug'ullanadigan alohida xususiy firmalar mavjud. Soliq qarzi uzilmaganda soliq organi mazkur firmalar bilan hamkorlikda undirish tizimi yo'lga qo'yilgan. O'zbekistonda ham ushbu tizimni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

4. Jismoniy shaxslar tomonidan yer va mol-mulk soliqlari o'z vaqtida to'lanishi va ularda to'lov mas'uliyatini oshirish maqsadida, soliqlarni kechiktirib to'lagan har bir kun uchun penya hisoblash bilan birgalikda to'lov intizomini buzganligi uchun ma'muriy jarima qo'llanilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Koronavirus pandemiyasi davrida aholi va tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-5996-sonli farmoni. 2020-yil 18-may.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli farmoni. 2017-yil 7-fevral.

4. Margherita Ebraico. An Assessment of the Performance of the Italian Tax Debt Collection System // Taxation papers. – 2015. P-53.

5. Michael Brostek. Tax debt collection IRS needs to better manage the collection notices sent to individuals. // United States government Accountability office. -2009. P-27.

6. Алихин С.Н., Левачева Д.А. Эволюция механизма принудительного взыскания задолженности перед бюджетом. // Налоги. – 2018 г. –С.28.

7. Виноходова И.Г. Совершенствование практики взыскания задолженности организаций по налогам и сборам. // Научное статья., 2019 г.–С.22.

8. Sh. Toshmatov. Korxonalar iqtisodiy faolligini oshirishda soliqlar rolini kuchaytirish muammolari. Doktorlik ishi. Avtoreferat. T.: 2008-yil.

9. I. Niyazmetov. Soliq yukining tadbirkorlik subyektlari moliyaviy faoliyatiga va budjet daromadlariga ta'siri tahlili. Nomzodlik ishi. Avtoreferat -2008-yil.

10. A. Jo'rayev. Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning dolzarb muammolari. Doktorlik ishi. Avtoreferat. T.: 2006-yil.

11. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

12. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining rasmiy veb sayti: <http://www.soliq.uz> ma'lumotlari.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5837-sonli Farmoni. 2019-yil 26-sentabr.

14. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, 461-modda. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020-yil. – 640 bet.

15. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining rasmiy veb sayti: <http://www.soliq.uz> ma'lumotlari.